

УДК 316.012

ІВАН ГАВРИЛЕНКО,

доктор філософських наук, професор кафедри соціології і соціального управління Академії праці та соціальних відносин Федерації профспілок України

Мережеве суспільство як поняття, образ та історична перспектива

Анотація

У другій половині ХХ ст. в зарубіжній соціології з'явилася низка нових напрямів, що не лише засвідчило її творчий потенціал, а й внесло строкатість і розмитість в її традиційний образ і викликало певну розгубленість навіть серед визнаних авторитетів. Відомий дослідник П.Штомпка кілька років тому порушив у цьому зв'язку резонне питання: а чи не забагато соціології для одного світу? Відповідей на це запитання також можна навести чимало, адже ситуація справді суперечлива і здатна спричинитися до цікавих і несподіваних наслідків.

Серед сукупності новітніх пропозицій у цьому контексті сталий інтерес викликає концепція мережевого суспільства, особливо з огляду на її безпосередній зв'язок з аудіовізуальною революцією і появою Інтернету, а відтак, суттєвими зрушеннями у формах людського спілкування і взаємодії. У пропонованій статті критично аналізуються найпопулярніші в зарубіжних виданнях версії та оцінки окресленої ситуації під кутом зору суспільної значущості сучасної інформаційної революції.

Ключові слова: інформація, інформаційна мережа, інформаційне суспільство, інституціональні зміни

Інтенсивне становлення розгалуженої мережі всіляких засобів масової комунікації унеобхіднює осмислення суті цього явища та можливі соціальні наслідки його. З боку суспільствознавців така реакція відбувається, і перші теоретичні концепції даного феномену вже з'явилися. Серед них найціка-

вішими, на мою думку, є праці Р.Коллінза [Collins, 1988] і М.Кастельса [Castells, 2000a; Castells, 2000b]. Вони спричинилися до численних коментарів і дискусій, у результаті чого проблема поступово набуває певної ясності, хоч і викликає одночасно чимало запитань, припущень і критичних зауважень. Варто зауважити, що це вже не перший випадок, коли в соціології з'являється нова концепція з новою етикеткою стосовно сучасного суспільства. Певну теоретичну перевірку на міцність і надійність пройшли концепції постіндустріального, постмодерного, дозвільного, конвергентного, споживацького, інформаційного тощо суспільства. Всі вони надавали нового поштовху теоретичним дослідженням і дискусіям, хоч і не змогли вичерпно пояснити суть і природу сучасних суспільств. Тим паче це стосується пояснення такого складного і суперечливого за своєю історичною еволюцією й актуальним становищем суспільства, як сучасне українське. Не дивно, що українські соціологи та суспільствознавці з особливою цікавістю звертають свої погляди в бік кожної нової пропозиції, сподіваючись віднайти щось свіже, неординарне і корисне.

Теоретична інтерпретація поняття

Під мережевим у більшості випадків розуміють суспільство, ґрунтоване переважно на горизонтальних зв'язках. Отже, щодо нього неможливо застосувати традиційні соціологічні критерії на кшталт статусу, суспільного становища, владної чи якоїсь іншої позиції. У ньому головну роль відіграють не ієрархічні зв'язки і залежності, а горизонтальна, переважно комунікативна мережа відносин, а обмін має суто інформаційне призначення. Розташування індивідів, груп і формальних структур тут відбувається радше незалежно від економічного становища, влади чи соціокультурного капіталу, а відповідно до кількості та якості інформації, що нею деякий соціальний суб'єкт володіє-розпоряджається, і наскільки вона є затребуваною саме цим соціальним середовищем.

Одразу наголошу, що інформаційні відносини й обмін мають значення, подібне до функції соціальних зв'язків і відносин. Перші є певною трансформацією останніх, здатною, своєю чергою, перевтілитися за відповідних передумов в інші соціальні зв'язки та відносини. Суттєву роль у формуванні такого суспільства відіграють сучасні комунікації, а головне — поєднання їх у стійку і взаємопов'язану сукупність мереж. Власне на це слід звернути увагу, позаяк, — що особливо акцентує визнаний фундатор зазначеного напряму сучасний американський дослідник іспанського походження Мануель Кастельс, — сутність мережевого суспільства визначає не інформація сама по собі, а трансформація розрізної і вільно трансльованої інформації саме в сукупність мереж [Castells, 2000b: p. 112]. Проте здебільше як роз'яснення самого терміна, так і дослідження проблем мережевого суспільства має вочевиднену технократичну спрямованість. Між тим і сам Кастельс у своїх засадничих працях із цієї проблеми (див.: [Castells, 2000b: p.82; Castells, 2004: p. 148]), та й логіка соціологічного теоретизування підказують, що те чи інше нове явище становить інтерес для суспільнознавчих наук лише за умови, що воно безпосередньо чи опосередковано викликає важливі суспільні

зрушення, визначає нові форми соціальної організації та нові форми їх сприйняття й оцінювання. Однак у більшості (поки що нечисленних) публікацій з цієї теми автори “застрягають” на формальних і технічних характеристиках відповідного процесу, що до суспільствознавства прямого стосунку не має, або ж будують вельми наївні утопічні конструкції (див.: [Давыдов; Маклюэн, 2003: с. 227]). У ліпшому разі вони пробуджують фантазії, але не рухають далі процес наукового пізнання.

Серед дослідників, для яких соціальна мережа і, відповідно, мережеве суспільство є домінантним об'єктом аналізу, найвідомішими постають Рендел Коллінз (Rendall Collins) і Мануель Кастельс (Manuel Castells). Хоча до них можна додати також тих теоретиків, для яких мережеве суспільство є імовірним майбутнім [Давыдов, s.a.]. Завважу, що між Коллінзом і Кастельсом існує суттєва відмінність у підходах й інтерпретації поняття, сутності й образу мережевого суспільства. Для Р.Коллінза [Collins, 1988: р. 86–93] основним соціальним ресурсом і рушійною силою людської діяльності виступають емоції та культура. Тому головною дослідницькою проблемою у нього є формування емотивного стану людини й людських спільнот та перетворення культури на ресурс соціального діяння, що відбувається в інтерактивних ритуальних мережах. У них, на його думку, людина стає здатною виробляти, а також засвоювати чи присвоювати культуру як основний соціальний ресурс на сучасному етапі історичної еволюції. Відповідно до того, наскільки людині вдалося засвоїти-присвоїти культуру як ресурс соціальної дії та взаємодії, відбувається її розміщення на мікро- і макрорівнях соціальної ієрархії. У підсумку за логікою вихідного принципу та подальших міркувань Коллінза йому вдалося доволі оригінальним чином пояснити специфіку формування, подальших проявів і самореалізації інтелектуально обдарованої частини суспільства, що саме по собі цікаво і конче важливо.

Утім, у публікаціях такого роду комунікативну взаємодію розглядають у більшості випадків як наслідок інформаційної революції і тотальної комп'ютеризації суспільства, тобто радше як щось наслідкове і вторинне, а не як самостійний і в певному сенсі навіть засадничий чинник. У розгляданому аспекті на передній план виходить не соціальна мережа, а щось інше: індустрія, інформація, дозвілля, споживання тощо. Тоді як саме інформаційна мережа у мережевому суспільстві становить і підставове поняття, і чинник та рушійну силу суспільного руху. Саме це завадило Коллінзові, на мій погляд, створити загальну картину функціонування будь-якого суспільства, в якому талановиті люди хоча й становлять найбільш рухливий і творчий елемент, проте не вичерпують собою всього людства, до якого належать індивіди та групи будь-яких форм активності, здатності й умінь.

Підхід його сучасника і колеги Мануеля Кастельса є фундаментальнішим, осяжнішим і, я би сказав, потенційно більш продуктивним, якщо при цьому мати на увазі формування загальної соціологічної теорії, без якої інші її різновиди виглядатимуть неповними й навіть дещо меншшарватісними. До речі, говорячи про Кастельса як співгромадянина Коллінза, я насправді дещо спростив ситуацію. Насправді Кастельс за походженням — іспанець,

за освітою і загальним особистісним формуванням — француз і лише за науковою діяльністю, місцем роботи та мовою публікацій — мешканець США, що додатково засвідчує основну рису сучасної людини як надзвичайно рухливої, динамічної й перманентно схильної до зміни місць. Можливо, саме ця обставина допомогла Кастельсові відчутніше уявити щойно народжуваний спосіб соціальної взаємодії й об'єднання людей не стільки в соціальні групи, як це відбувалося традиційно, скільки в соціальні мережеві конгломерації, як це виглядає зараз.

У науковому доробку Кастельса 22 повноформатні книги та понад 100 статей, багато з яких перекладено іншими мовами. Найвідомішою є трилогія “Інформаційна ера: економіка, суспільство і культура” (перекладена 23 мовами). Учений має багато академічних і навіть урядових відзнак, що, втім, не перетворює його на виняткову чи недоторканну особу, а праці його виводить за межі об'єктивної критики. У подальшому я зосереджу увагу переважно на його концепції мережевих структур і їхнього впливу загалом на суспільство, яке, на думку Кастельса, на наших очах набуває принципово іншої конфігурації.

Загальний опис мережевого суспільства

Підґрунтям самої можливості формування соціальних мереж і подальшого перетворення їх на домінуючу властивість, ознаку і чинник соціальних змін є поява нових засобів масових комунікацій, зокрема комп'ютера. Ці комунікації відмінні від традиційних форм спілкування і становлять базу нових форм соціальної інтеграції, які у своєму подальшому розвитку зберігають можливість трансформації локальних соціальних ситуацій і можуть виявитися на національному та транснаціональному рівні.

У цьому пункті, до речі, підхід Кастельса суттєво, якщо не принципово, відмінний від інших глобалістських концепцій, наприклад від бачення майбутнього І.Валлерстайном [Wallerstein, 2004]. Останній вибудовує свою концепцію на засадах інтуїції, передчуття і прозріння, тобто діє радше як пророк чи ясновидець. Натомість Кастельс формує свої теоретичні конструкції на підставі уявлених соціальних тенденцій, обережно екстраполюючи їх на майбутнє. При цьому він із готовністю визнає не лише можливість, а й необхідність постійного оновлення, виправлення й очищення будь-яких, в тому числі своїх, теоретичних конструкцій відповідно до нових фактів та інших емпіричних даних.

Передумовою, чинником і дієвим механізмом зазначеної трансформації суспільства, за Кастельсом, є інформаційна революція. І на відміну від більшості інших авторів він розглядає інформацію не стільки з науково-технічного, скільки із власне соціологічного, соціального боку. Відповідно до такого підходу, процес інформатизації зміщується у сферу соціальних відносин і діяльності, а виробництво, обмін і поширення інформації перетворюється на соціальний чинник. У цьому виявляється головна перевага його теоретичних пошуків: властивість інтерпретування суспільних зрушень на реальному теоретичному ґрунті. Завдяки такому обґрунтуванню виявляються ті принципово нові соціальні реалії, які або спричи-

нені інтенсивною інформатизацією суспільства, або органічно з нею поєднані.

Одним із таких соціальних явищ, викликаних сучасним способом функціонування інформації в суспільстві, є поява інформаційних мереж як найадекватнішого і найефективнішого способу власне суспільного її функціонування. Природно, що функціонування інформаційних мереж передбачає не лише технічні засоби збереження і передання інформації, а й людський компонент. На додаток до вже фіксованих і описаних соціологією посередників у людських стосунках з'являється ще один — інформаційна соціальна мережа. Подібно до інших посередників (знарядь і засобів виробництва, грошей, культурних і соціальних символів, ідеології, міфів, утопій, влади тощо) інформація діє як консолідувальний і стратифікувальний механізм, що викликає нові “розлами соціальної кори”.

Інформація, що діє як корисний і ефективний ресурс, стає також об'єктом владних і привласнювальних маніпуляцій, чим викликає нові та специфічні форми гуртування, об'єднання і роз'єднання людей на підставі їхнього стосунку до інформації, володіння нею і використання. Це можна подати як свого роду тектонічні зсуви, здатні суттєво, якщо не тотально, трансформувати наявний соціальний пейзаж.

В економічному аспекті це означає кінець “кейнсіанського” капіталізму — такої конструкції народногосподарського механізму, яка цілком і повністю базувалася на ефективному використанні грошових накопичень (капіталів) і вмілому управлінні грошовими потоками. Тобто йдеться про своєрідний процес оздоровлення та підтримання нормального функціонування суспільства на засадах ефективної регуляції його “кровотоку” через підвищення слабкого і зниження підвищеного кров'яного тиску економіки до деякого умовно нормального рівня. Проте, як виявилось згодом, це лише збільшило відстань між точками кризи або розмір чи довжину “хвиль Кондратьєва” (відстань між окремими економічними кризами), але не усунуло самі кризи. Як показав І.Валлерстайн, довжина “хвиль Кондратьєва” збільшилась, але в результаті цього самі кризи стали набагато могутнішими й більш руйнівними та катастрофічними за наслідками [Wallerstein, 2004: р. 112].

За Кастельсом, історичний період різкого повороту західного суспільства від традиційної до інформаційної взаємодії відбувся приблизно між 1970 і 1990 роками. Це виявилось у низці наслідків: 1) поглибилась і суттєво трансформувалась традиційна логіка прибутковості — вона набула іншого вигляду та розміру, дістала нові джерела, передумови й суспільне використання тощо; 2) особливо яскраво це уявилося в нових формах прибутковості як капіталу, так і праці, взаємна залежність між якими набуває тепер дедалі більш хиткої і містичної форми; 3) відбувається глобалізація як виробництва, так і робочої сили; 4) посилюється вплив і втручання держави у процес виробництва та обміну з метою забезпечення максимально комфортних умов національному виробництву і ринку, зокрема за рахунок зменшення витрат на освіту, культуру і соціальні програми як такі. Завдяки цим заходам виробництво і обмін набувають деякої ди-

намічності, гнучкості та здатності адекватно відповідати на ситуацію, як вона є тут і зараз.

На жаль, у цьому пункті висунуті Кастельсом напрями структурної перебудови сучасного капіталізму мають дещо абстрактний характер. Найбільша слабкість полягає, на мою думку, в тому, що не вказано реальних шляхів та напрямів такої перебудови. Зрозуміло, що інформація сама по собі не є чинником чи рушійною силою. Щоб ними стати, вона має втілитися, опредметитися в щось більш реальне і предметне: нові технології, форми управління, колективні мотиви, форми об'єднання колективної діяльності тощо. Хоча деякі лінії руху в цьому напрямі Кастельс все ж таки вказує, і першою чергою звертаючись до нових інформаційних технологій [Castells, 2000b: p. 112].

Історична перспектива мережевого суспільства

Під новими інформаційними технологіями Кастельс передусім має на увазі комп'ютерні технології (програмування, розрахунки, пошукові програми тощо), включно з так званими “важким” і “легким” або, іншими словами, “жорстким” і “гнучким” програмуванням, але обов'язково в їхньому зв'язку з Інтернетом. Обґрунтовуючи факторний вплив інформації на організацію і перебіг соціальних процесів, Кастельс посилається на концепцію Гідденса [Giddens, 1991] стосовно зростання розбіжності соціального простору і часу й дедалі більшого послаблення їхнього впливу на соціальні процеси. З огляду на це, за Кастельсом, інформація стає центральним елементом соціальної діяльності й самодіяльності.

Особливу увагу Кастельс звертає на те, що в “мережевому суспільстві”, як він (хоч і не лише він) називає це, інформація стає основним продуктом (у сенсі — наслідком), основною передумовою, як і чинником, виробництва. Утім, на цьому роблять акцент також інші теоретики постіндустріального та інформаційного суспільства [Бейлін, 2008; Давыдов, s.a.]. Тому це саме по собі ще не має принципового значення, бо не містить значних експлікативних можливостей: товарне виробництво, як і побудоване на його засадах суспільство, залежить у своїх якісних характеристиках не стільки від характеру вироблюваного продукту (ним може бути що завгодно, але за однієї умови — воно мусить мати споживчу та обмінну вартість, тобто бути здатним задовільно функціонувати на обмінному ринку). Інша річ, коли Кастельс наголошує центральний, ба й засадничий аспект інформації. Тоді з'являється можливість стверджувати, що через особливості своєї споживчої та обмінної вартості, а також особливі техніко-виробничі та обмінно-споживчі параметри інформація може (і спостереження свідчать, що це справді так) поступово (чи різко й раптово, тут можна припустити будь-яку ймовірність) стати основним виробничо-споживчим продуктом, тобто посісти у процесі виробництва, обміну, а звідси і в соціальній взаємодії, домінантне становище, а в ідеалі — стати головним чи переважним продуктом, здатним задовольнити основні індивідуальні чи колективні потреби. В такому разі, поряд з усім іншим, вона (інформація) стає основним індикатором суспільного багатства, розвитку і благополуччя.

Перетворена на головний чинник виробництва й обміну, інформація здатна буде також суттєво трансформувати образ сучасного суспільства. Передбачається, зокрема, що виробництво й обмін інформацією, здійснювані через комп'ютер та аналогічні технічні засоби, поява яких цілком можлива, суттєво змінить як характер праці, зблизивши її з розумовою, так і робоче місце виробництва, перетворивши дім на виробничий офіс, а також змінить сам процес обміну, вводячи в нього невідомі досі критерії та механізми. Ставши панівними формами діяльності, виробництво, обмін, поширення, засвоєння і збереження інформації, по суті, якщо не усувають повністю фізичну працю, то щонайменше відсувають її на далекую виробничу периферію, перетворюючи на другорядний спосіб людської активності, а колективного суб'єкта такої праці – на периферійну соціальну групу, яка не бере помітної участі у відтворенні, а надто у перетворенні суспільних відносин і соціального порядку.

Одразу слід наголосити, що такого штибу спекулятивні міркування не властиві Кастельсові. Його теоретизування у більшості інших випадків має більш заземлений характер. Насамперед основним поняттям у нього є не сама по собі інформація, а інформаційні технології. До того ж їх знову-таки взято не в якості технічної чи промислової технології, тобто не як технічні засоби виробництва, поширення, використання чи збереження інформації. У цьому я вбачаю суттєву заслугу Кастельса саме перед соціологією: він відриває інформацію від її безпосереднього зв'язку з технічними засобами її виробництва чи трансформації, безпосередньо пов'язує із людською діяльністю і ставить її функціонування в пряму залежність від активності соціальних суб'єктів. Хоча при цьому він не цурається аналізувати ті випадки, коли інформація безпосередньо вплинула чи може вплинути на розвиток суто промислової технології, наприклад із переходом від аналогового до цифрового запису інформації на відповідні технічні носії, що спричинило технічну революцію в художньо-естетичній взаємодії.

Розвиток інформаційних технологій від появи комп'ютерів здійснюється одночасно у двох напрямках: 1) як дедалі досконаліша робота із самою інформацією (її здобування, переробка, поширення і збереження); 2) як рух (урізноманітнення і трансформація) механізмів самої здатності інформації впливати на соціальні процеси – комунікативні та праксеологічні. Це завжди відбувалося в досить органічний спосіб, позаяк сама соціальна взаємодія від початку включає інформаційний аспект як свій природний базис, а також виступає рушійною силою людської активності.

Кастельс вирізняє три якісно відмінні моменти, коли кожен новий період означає не лише нову форму виробництва, поширення засвоєння і використання інформації, а й породжену цим нову форму соціальної організації: 1) поява письма та алфавіту; 2) друковані засоби інформації (книги, журнали, газети тощо); 3) відкриття технічних та аудіовізуальних засобів транслявання інформації. Сам по собі перехід до нового способу виробництва, поширення, засвоєння і збереження інформації кожного разу означав новий історичний крок для суспільств, які змогли це зробити й суттєвий відрив їх від тих суспільств, що з тих чи інших причин не змогли стати на цей шлях. У цьому процесі мали значення всі чотири складники:

виробництво, поширення, засвоєння і збереження. Хоча частіше певні країни чи регіони виривалися вперед завдяки опануванню лишень одного із цих складників, інколи перемагали в підсумку ті, яким вдалося своєчасно й одночасно поєднати всі компоненти цього процесу. І з кожним новим якісним стрибком інформаційних технологій значущість опанування ними ставала дедалі нагальнішою, а вигоди від цього — вагомішими. Якщо стосовно відкриття письма і писемних комунікацій це виглядало не так певно, й вигравали тільки ті суспільства, чий алфавіт був зрозумілішим у користуванні, завдяки чому вони мали адекватний матеріал для формування текстів, то з появою книгодрукування починають набувати значення саме технічні засоби, швидкість формування текстів, їх доставка (пересилання) до місця призначення, можливість засвоєння і збереження. Поступово належну роль починає відігравати зміст інформації та пов'язана з цим здатність чи можливість продукувати нові інформативні смисли.

Щоправда, Кастельс якось обминає увагою ті здобутки, яких вдалося досягти при аналізі цієї ситуації канадському соціологові Г.М.Маклюєну [Маклюєн, 2003]. Останній розглядає перехід від усного мовлення до друку і далі до аудіовізуальних засобів інформації як шерех культурних і комунікативних переворотів, які викликали або сприяли появі різних типів суспільства. Зокрема, без переходу до книгодрукування був би неможливий у повному обсязі капіталізм як тип культури, перехід від лицарського “двору” з нечітко окресленими статусно-рольовими конфігураціями співучасників до нуклеарної буржуазної сім'ї з акцентуацією на подружній вірності, активної співучасті батьків у вихованні дітей, сімейного затишку як домінуючому компоненті особистої самореалізації та щастя, розмежування публічного і приватного життя. Без заглиблення в книжкове читання не був би сформований так званий “буржуазний” індивідуалізм з його акцентом на особистому самоствердженні, ініціативі та інтенсивній само-refлексії. Іншими словами, Маклюєн убачає у появі нових засобів поширення інформації важливий чинник соціокультурної трансформації суспільства, набуття ним суттєво нового вигляду і способу функціонування. Запропонований Маклюєном усередині минулого століття образ суспільства майбутнього як “глобального хутора”, де всі знають про все і про всіх, а переміщення людей, капіталів і робочої сили пришвидшується в рази, що спочатку сприймалося радше як журналістська сенсація і вдала метафора, сьогодні вже виглядає як самозрозуміла тенденція суспільного руху.

Проте нехтуючи впливом інформації на культуру, ідеологію та спосіб життя, Кастельс компенсує цей недолік тим, що виявляє її (інформації) вплив на решту не менш важливих структурно-функціональних компонентів суспільства. Зокрема, він вважає, що під її впливом якісно трансформується процес матеріального виробництва. Воно втрачає свій раніше тотальний характер, за якого в одному й тому самому місці розпочинається і завершується виробництво готового продукту. Натомість тепер, вважає він, цей процес диференціюється на сукупність автономних моментів, зв'язок між якими відбувається саме завдяки інформаційним потокам. Отже, в технології домінуючого значення набуває не перетворення енергії, речовини на рух машин та агрегатів, а інформаційний процес, який

підпорядковує собі рух промислової технології, задаючи цим самим смисл і порядок самому матеріальному виробництву, перетворюючи хаотичну сукупність технічних операцій на доцільний органічно впорядкований трудовий процес.

Інформаційна мережа як соціальний чинник

Проте інформаційна технологія діє не тільки і навіть не стільки на рух речовини, енергії чи трудовий процес, здійснюваний за посередництва робочої сили. Вона першою чергою діє на іншу інформаційну технологію, утворюючи відносно автономну і відносно самодостатню інформаційну мережу. Хоч задля свого функціонування інформаційні потоки потребують технічних засобів, енергетичного підживлення і відповідним чином попередньо сконструйованого промислового простору, основним предметом споживання інформації є інша інформація. Саме в цьому випадку і на цьому шляху інформація не лише може нормально існувати (засвоюватись і зберігатись), а й виробляти нову інформацію. Саме тут маємо найбільш потенційно важливе і такою ж мірою потенційно вразливе місце самого існування, самозбереження і саморозвитку інформації. Адже кожен новий її різновид виникає на основі якоїсь іншої інформації, закладаючи тим самим необхідні передумови для її подальшого прогресування чи самовдосконалення або регресу і саморуїнації. Під кутом зору такої перспективи й можливостей навіть постмодерністська утопія “іншого” виглядає дещо наївною і надмірно алармістською. В ній за кінець деякого історичного руху взято початок, хоча зрозуміло, що будь-який початок чогось нового незворотно постає і як кінець чогось попереднього.

Найочевиднішою емпіричною ознакою такої трансформації є примноження всіляких технічних засобів виробництва і поширення інформації, тобто зростання масиву комп'ютерних та подібних до них чи аналогічних технічних комунікативних посередників. Стаючи центральними елементами власне соціальної взаємодії, вони притягують до себе і концентрують навколо себе всі інші види і засоби людської активності. У цьому зв'язку цілком можна припустити появу не стільки навіть нових інформаційних технологій, скільки нових суспільних відносин, частково визначених необхідністю продуктивного використання вже накопиченої людством інформації, частково — виробництвом нової.

Головне, однак, полягає в тому (що дуже рідко акцентують із достатньою виразністю навіть фундатори цього напрямку), що друковані тексти не тільки здатні змінити характер соціальної комунікації, надавши їй більш стійкого, зрозумілого, придатного до відтворення і критичного аналізу, передання на відстані у просторі й часі характеру; вони також здатні зробити саму комунікацію більш прямолінійною, чіткою, однозначною, логічно впорядкованою. Завдяки цьому вможлиблюється особлива (наукова чи академічна) мова як найбільш упорядкована, економічна і продуктивна форма інформаційних повідомлень. На цій основі (хоча для цього були також інші не менш важливі передумови) виникла і сформувалася особлива (елітна) форма мовлення, яка має очевидні технічні переваги порівняно зі зви-

чайною або побутовою мовою. Сучасний англійський соціолінгвіст Б.Берстайн назвав цю форму “мовленням на основі вдосконаленого лінгвістичного коду”, що суттєво розширює пізнавальні й комунікативні можливості людського спілкування і форм соціалізації. Проте разом із тим це вносить додаткові стратифікувальні механізми та критерії у соціогрупову структуру суспільства не лише як форми комунікативної взаємодії, а й як ознаку та критерій соціального розмежування і нерівності. Ця тема магістральною лінією проходить крізь усю творчість сучасного французького соціолога П.Бурдьє.

Проте друковане письмо (як і письмо взагалі) не лише сприяло вдосконаленню інформаційної комунікації і соціальному розмежуванню, не тільки надало мовленню більшої конкретності і точності за рахунок звуження зайвої образності і метафоричності, а й підготувало необхідні передумови для подальшої механізації чи технологізації комунікації, підведення під цей процес адекватної промислової основи, магістральною лінією якої стало виникнення комп'ютера і комп'ютерних технологій. Їх розбудова привела до появи інформаційних мереж, які можна, а з погляду Кастельса й необхідно, розглядати не стільки як виникнення нових інформативних засобів, форм чи каналів трансляції інформації, скільки як нову якість суспільства, трансформацію його у принципово новий спосіб існування і взаємодії. Це, своєю чергою, передбачає, подібно до природи всіх інших якісних трансформацій суспільства, докорінний злам усіх звичних форм його існування, структурування і функціонування.

Такого роду інформаційна революція, за твердженням Кастельса, розпочалася десь у 80-х роках минулого століття; тобто не стільки з появою нових форм, каналів і способів обробки, трансформації та збереження інформації (що розпочалося значно раніше, десь у середині цього ж століття), скільки з початком процесу трансформації суспільства з появою не просто самого по собі комп'ютера і продукованої ним інформації, а принципово нової форми її (інформації) суспільного функціонування, зокрема й передусім її суспільного використання. Нової якості комп'ютерна інформація набула тоді, коли її розрізнені, хаотичні й точкові форми перетворилися на особливі інформаційні мережі — дещо таке, що набуло принципово нової величини, розміру, можливості впливати й визначати, набувати автономного і незалежного існування. Найочевиднішим, хоча не обов'язково найзначущішим наслідком цього є перехід капіталістичного суспільства у нову якість — у глобальну міжнародну соціальну систему. Це означає, що окремі, навіть наймогутніші національні суспільства на кшталт США, поступово втрачають свою самостійність і окремішність існування, трансформуючись в особливий елемент глобального суспільства.

Боротьба за світове панування, яка визначала політику й економіку впродовж двох попередніх століть, завершилася тим, що панівною одиницею стало не окреме суспільство чи група таких суспільств, а незалежна й така, що домінує над ними всіма світова соціальна система, в межах якої всі вони тепер є лишень окремими точками, елементами чи підпорядкованими одиницями.

Звісно, залежно від власних можливостей окремі суспільства чи союзи їх чинять більший вплив на те, що відбувається в межах світового соціального порядку. Але цей вплив не абсолютний і не довговічний. Наприклад, США, їхні союзники та противники вочевидь виходили з того, що перемога у “холодній війні” гарантує їм світове панування. Вийшло, однак, так, що на зміну одним ворогам прийшли інші, яких стало більше, а їхнє потенційне об’єднання загрожує ще сильніше. Загальний модус ситуації полягає в тому, що боротьбу тепер належить вести не лише проти іншої країни чи групи країн, а водночас і проти самої світової соціальної системи, яка поступово перетворюється на самостійний чинник співучасті, впливу і змагання — вже за власне існування як саме світової соціальної системи, як особливого гравця на міжнародній арені.

Суть, проте, полягає не тільки в цьому. Певною мірою і в особливих формах світова війна тривала практично впродовж усієї попередньої людської історії, хоча цілі, форми, засоби, передбачувані трофеї різнилися. До того ж війна відбувалася частіше в локальному просторі. І лише у XX столітті вона почала набувати глобального вигляду, тобто як боротьба однієї об’єднаної групи країн проти іншої. Але сучасний момент має свою специфіку: вперше або вперше з такою очевидністю в цьому процесі важливе, якщо не панівне місце посідає інформація: і як пошукуваний ресурс, і як засіб, і як мотив, і як чинник об’єднання — роз’єднання. А найголовніше, що особливо треба акцентувати, полягає в тому, що співучасть інформації у цій боротьбі відбувається не у вигляді хаотично розпорошеної, епізодично актуальної присутності, а у вигляді особливого, соціального за змістом і формою утворення — інформаційних мереж.

У принципі доводити соціальну природу і соціальну значущість інформації немає особливого сенсу — це вочевидь соціальна річ. Інша справа, коли інформація набуває форми внутрішньо міцно пов’язаних блоків, до того ж відносно автономних у своєму формуванні, існуванні й механізмах впливу, стає чинником не лише соціальним за своїм походженням і способом функціонування, а й чинником дії та взаємодії. Іншими словами, коли інформація стає будівельним матеріалом, дієвим агентом і визначальним рушієм особливого типу суспільства — інформаційного, яке заступає місце товарного, котре, своєю чергою, прийшло свого часу на зміну продуктовому.

В якомусь сенсі інформаційні мережі як домінуючий і визначальний елемент нового типу суспільства подібні до багатьох попередніх структур. Наприклад, можна говорити про сполучну, насамперед транспортну, торговельну, владну (в якій циркулює адміністративно-управлінська інформація), культурну, побутово-дозвільну тощо мережах. У цьому аспекті суспільство можна подати як упорядковану сукупність мереж. Специфіка власне інформаційних мереж полягає ось у чому. Це відносно нова і якісно відмінна мережа, зокрема й тому, що всі інші є радше впорядкованими сукупностями предметного порядку; натомість інформаційна являє собою радше смислову сукупність. Хоча носієм інформації також є деякі предметні структури чи одиниці, інформація є значно більш автономною щодо свого носія, ніж в інших випадках. Навіть у культурі як

чомусь дуже близькому до нашого випадку лише певним чином структурований образ є носієм естетичного, тоді як інформація принципово здатна бути закодованою в будь-якому або майже в будь-якому зовнішньому предметі, бо тут значення має не знак, а закладений та утримуваний в ньому смисл, доступний сприйняттю іншого. Це означає, що люди спілкуються не через знаки, а через закладений у них і доступний для сприйняття смисл. У цьому плані інформаційна мережа є смисловою мережею, вона предметно-тілесно засвідчує перехід суспільства на деякий новий рівень розуміння і саморозуміння, а також здатності порозуміння як у звичайній, так і, що особливо важливо, конфліктній ситуації. У цьому зв'язку цілком виправдано сподіватися якщо не на зникнення (це мабуть малоімовірна ілюзія), то принаймні на більш розумне й ефективне розв'язання конфліктів, перманентна наявність яких свідчить про принципову обмеженість відомих досі форм порозуміння.

Інформаційна мережа до того ж є доволі відкритою системою, єдиною перешкодою для якої є суб'єктивна здатність комунікативних партнерів. До речі, тут одразу спливають у пам'яті різного роду секрети та втаємничення, але це вже проблема не розуміння, а управління й відповідних регламентивних правил функціонування інформації. Значення тут має, і це принциповий момент, не природа інформації, а суспільна організація людей. Великі надії тут покладають на Інтернет з його можливостями, але варто мати на увазі, що природною основою існування влади є таємниця. Тому є цілком обґрунтовані побоювання, що бюрократія зможе приборкати й Інтернет, як вона до цього приборкувала інші форми вільного доступу і вибору людей. Можна очікувати посилення політичної та інших форм боротьби за свободу Інтернету, а отже, за свободу новонароджуваних інформаційних мереж. Значні надії можна покласти на особливу гнучкість інформаційних мереж та їхню здатність до перманентного самооновлення. Не менш важливо й те, що Інтернет, зонайменше в його нинішньому вигляді, не має центру і, що конче важливо, — взагалі центрів. Натомість саме наявність центрів є найнадійнішим оперттям будь-якої влади — такою мірою, що саме владу належить підозрювати у створенні центрів, які за природою були, є і залишаються у більшості випадків центрами влади.

Щоправда, у суспільному функціонуванні інформації продовжує діяти механізм включення/виключення. Очевидно, в цьому зв'язку сучасний німецький соціолог Н.Луман [Luhman, 1997] розглядав кордон як головний елемент глобалізації, що дає змогу шляхом виключення позбавлятися деяких суперечностей і негараздів, якими могли б “заразитися” більш розвинені суспільства від своїх негараздних сусідів. У такій інтерпретації кордони набувають свого останнього і єдиного значення — бути соціальними санітарними кордонами [Luhman, 1997: р. 67–69]. Кастельс при цьому особливо наголошує, що інформація функціонує в соціальній мережі подібно до будь-якої іншої технології і за її загальними законами. Отже, і саме це, на мій погляд, має намір підкреслити Кастельс, інформація сама по собі є технологією і діє подібно до будь-якої іншої технології. Певною мірою такий наголос важливий, позаяк знімає більшість тих багатозначних нашарувань і смислових акцентуацій, якими у попередні роки супро-

воджувалась інтерпретація інформації. Саме в мережній структурі інформація ніби знайшла, подібно до Абсолютної ідеї Гегеля, своє справжнє місце і справжню суть.

Соціогрупова структура суспільства в контексті появи інформаційних мереж

Головний момент, який не може оминати будь-яка новітня соціологічна концепція, якщо вона претендує на доволі розгорнуте пояснення суспільства як деякої цілісності, полягає передусім в інтерпретації соціогрупової структури суспільства. Як показує досвід критичного аналізу подібних спроб, це може включати або особливу інтерпретацію групової сукупності, або інноваційне вирішення якоїсь особливої групи як такої, що має системотворчу властивість (визначає загальну конфігурацію всієї соціогрупової сукупності), або їх (груп) новий порядок взаємодії та взаємного розташування за критеріями можливості впливати на загальний соціогруповий порядок суспільства. Цю необхідність, наскільки можна судити, Кастельс визнає, хоч і акцентує різною мірою одну з указаних складових. Що стосується центральної одиниці соціогрупової структури, тут його позиція радше традиційна: такою він, за вже усталеною в соціології традицією, визнає клас. Проте одразу вказує на ті “драматичні”, як він пише, трансформації, які з класом мають статися чи вже відбулися під дією мережевої організації соціальної взаємодії. Найбільш неймовірною обставиною тут є, на його думку, становлення чи подальше існування капіталізму без капіталістів. Пояснює він цей парадокс тим, що в результаті викликаних мережевими структурами пертурбацій, капіталісти перестають бути власниками, насамперед — фізичними власниками фізичних об’єктів власності “заводів, фабрик і пароплавів”. Замість предметної форми власності у їхніх руках перебувають портфоліо акцій, цінних паперів, контрактів і банківських рахунків, тобто те, що має дещо уявну, якщо не фантастичну форму існування. Тут можна було б першою чергою звернути увагу на ту легкість і рухливість, які властиві цій формі власності, її здатність переміщатися з одних рук в інші з неймовірною легкістю, можна навіть сказати — легковажністю. Проте, відповідно до своїх методологічних засад, Кастельс насамперед звертає увагу на те, що ці “папірці” є нічим іншим, як носіями інформації. У зв’язку з цим рух власності, зокрема її перехід із рук в руки, набуває надзвичайної рухливості, чи не грайливості. Відповідно до цього дещо сценічної форми набуває і капіталістична конкуренція як суто паперова за формою. В результаті, додає від себе, бюрократія як утілення змісту і форми стосунків, із деякої віддаленої периферії виробничих відносин переміщається у самісінький їх центр, а капіталістична конкуренція набуває дискусивно-правового вигляду, уявнюючись як пошук найліпшого морально-правового чи словесно-ораторського виправдання певних дій. М.Вебер свого часу стверджував, що зі становленням капіталізму бухгалтер узяв гору над середньовічним лицарем, а його рахівниця виявилася більш ефективною зброєю, аніж лицарський меч. Сьогодні, за логікою Кастельса, панівною фігурою в цьому процесі стає правник, юрист. Це особливо легко помітити у соціальній взаємодії

в суспільствах, які щойно стали на шлях капіталістичного розвитку: в них конкурентна боротьба ще не набула достатньо вишуканих форм, тому словесне обґрунтування своїх дій має доволі вульгарно-простодушний і цинічно-просторікуватий вигляд. У цьому ж контексті виявляються всі правові маніпуляції, перманентне переписування чи перетлумачування законів і взагалі — правил соціально-економічної взаємодії. Внаслідок таких і подібних до них дій не лише соціальна взаємодія, як стверджують постмодерністи, трансформується в текст: текстом значною мірою стає власність, навіть її предметно-речові форми. Важко наперед сказати, що тут чим визначається, але можна з достатньою упевненістю стверджувати, що інформаційні мережі й текстуальні форми соціальної взаємодії рухаються поруч, суттєво впливаючи одна на одну. А у своїй сукупності, разом із деякими іншими аналогічними тенденціями, вони поступово, але необоротно висувають соціальну комунікацію на передній план соціальних відносин, перетворюючи словесно-знакову взаємодію на домінуючий ресурс соціальної організації взагалі, що й дістало своє відображення в основних мікросоціологічних концепціях, акцентованих на знаковій і смисловій взаємодії.

За принциповою логікою речей, реструктурування відносин власності з необхідністю стосується трансформації влади. Історично влада ґрунтувалася та інтерпретувалася на основі економічної нерівності й відповідної соціальної ієрархії. В бюрократії влада набуває свого найадекватнішого втілення, перетворюючись на знеособлену машину, чийм функційним призначенням є деперсоналізація відносин і демегафоризація свідомості й мотивації. Зрештою, як стверджує один із фундаторів постмодернізму М. Фуко, влада переміщується зі сфери держави й формальних структур у царину безпосередньо суспільних відносин (можна сказати — в громадянське суспільство, яке досі більш-менш активно протистояло державі й адміністративній системі), в результаті чого саме населення змушене перебрати на себе функцію нагляду і покарання [Фуко, 1998].

Зрозуміло, що влада та інформація тісно й органічно між собою пов'язані. Інформація в означеному процесі бере участь не лише як ресурс забезпечення зовнішнього послуху, порядку та дисципліни (“знання — сила”), а й внутрішнього забезпечення підпорядкування і самодисциплінування (послух за переконанням). Ефективність оформленої в мережу інформації посилюється в обох цих напрямках: через зовнішньо оформлені інформаційні потоки пропагандистського, навчального, маніпулятивного і навіювального спрямування інформаційні мережі цілком і повністю охоплюють людину своїми впливами, будуючи для неї чітко визначені межі можливої самодіяльності; через внутрішні впливи формується її готовність і схильність діяти за зовнішніми приписами.

Але хоч би як ми розглядали інформаційні мережі, зрозуміло, що вони являють собою певні блоки, в яких внутрішня організованість і системність інформаційного продукту безумовно посилюються, адже структура діє як певна цілісність, всі елементи якої працюють в одному напрямі, посилюючи дію кожної окремої структурної одиниці, яка входить у блок і призначена працювати задля успішного функціонування цілого. “Позаяк мережева структура є візноманітною (буквально — мультиплікативною. — *І.Г.*),

інтероперативні коди врізноманітнюють взаємодію між окремими елементами системи, стаючи завдяки цьому функціональними джерелами вдосконалення загальної керованості суспільства”, — пише з цього приводу Кастельс [Castells, 2004: p. 114].

Інформація взагалі й особливо інформація у вигляді соціальної мережі значно більше відповідає паперовій формі сучасної капіталістичної власності й управління нею, завдяки чому вони утворюють органічно цілісний і взаємно підтримуваний блок, владно-адміністративне управління і розпорядження яким також легко вписується чи вмонтовується у цю структуру. Окрім нової, переважно грошової форми капіталістичного нагромадження, природа якої вже більш-менш обговорена на академічному рівні, така форма існування суспільних багатств значно легше піддається ситуативному управлінню і перманентному обігу капіталів на глобальному, або всепланетному рівні. Пристосована до управління такими фінансовими потоками структура влади, своєю чергою, набуває або має набути особливої структурно-функційної пластичності, завдяки чому вона легко реструктурується, частково прямує за рухом фінансових потоків, частково “тягнути” їх за собою. Перманентна реконструкція змісту і місця матеріального виробництва позбавляє суспільства колишньої стійкості і стабільності, що позначається на сприйнятті й на самоідентифікації переважної маси населення, а безперервні переміщення людських потоків формують номадоподібне (кочівницьке) світосприйняття, прагнення перманентної зміни місця проживання і способу життя. За цих умов від влади очікують лише наведення і підтримання деякого формального порядку, але не як порядку стабільного існування, а як порядку перманентного переміщення. Тепер колективний протест виникає частіше тоді, коли з’являються перепони на кочовому шляху, непередбачувані затримки чи транспортні “пробки”. Оскільки ця “кочова маса” є різно мотивованою за етнічними, політичними, релігійними тощо ознаками групою, такого роду соціальний ажіотаж є доволі строкатим, інколи досить бурхливим і навіть ситуативно руйнівним, проте короткочасним, мало впливаючи на подальшу мотиваційно-поведінкову структуру учасників. Якоюсь мірою все це нагадує бурхливі скандали в переповнених вітчизняних транспортних засобах, вичерпувані здебільше вже на наступній зупинці.

Зважаючи на те, що основним мотивом поведінки в капіталістичному суспільстві є прибуток, рух капіталів, а разом і виробництва товарів, робочої сили, науково-технічної інтелігенції, менеджментських кадрів тощо, а також на те, що капітал прагне туди, де проглядається максимально можливий прибуток, цей рух є мало зорганізованим, стихійним і важко передбачуваним. Одним із природних наслідків цього є суцільна неврівноваженість світової економічної й соціальної систем. Річ у тім, що в більшості випадків мета тут полягає в тому, щоби гроші робили нові гроші, в системі національного і світового фінансового обігу значне, якщо не панівне, місце посідають фінансові та банківські спекуляції, які важко піддаються державному і громадському контролю. Тим паче, що досить часто в них задіяні державні структури та чиновники, забезпечуючи собі та іншим доступ до “легких” грошей. Найочевиднішим наслідком таких процесів є пе-

ревтілення товарних криз на фінансові, які через слабку зовнішню контрольованість виникають раптово, а шкодять суттєво. Чи стануть нові, в тому числі мережеві, форми соціального обігу інформації і засновані на них нові форми соціальної комунікації спасінням від такої некерованості суспільства чи додатковим чинником самої цієї некерованості, — відкрите питання. Поки що очевидним залишається лише той факт, що світова соціоекономічна система трансформується у велике світове казино, де виграш і програш розподіляються випадково. Понад те, додаю, це казино від самого початку конструюється так, щоби воно завжди було у виграші, а відвідувачі, або гравці — у програмі.

Отже, власники як суто менеджери грошового обігу не є, з будь-якого погляду, повноцінними капіталістами. Проте в цьому пункті має місце суперечність і проблемна ситуація, варта детальнішого обговорення. Справді, Маркс, наприклад, поділяв (внутрішньо стратифікував) цей клас залежно від сфери безпосереднього інвестування капіталів на промислову, банківську, торгіву, послугову та інші фракції. Проте і він визнавав найбільш капіталістичним саме фінансовий капітал, де гроші продукують нові гроші. Якщо додати до цього, що саме це забезпечує нормальне функціонування виробництва через налагодження системи кровообігу капіталів, своєчасно (в ідеалі) переміщаючи капітали між сферами і видами виробництва й забезпечуючи акумуляцію капіталів, то власники цих капіталів, всупереч позірності, є не “найгіршими”, а “найкращими” капіталістами, тими, хто найповніше відповідає цьому поняттю. Зі становленням світової фінансової системи їхня роль тільки посилюється. Це мало б вочевиднитися з того боку, що гроші (капітал) найтісніше й органічно пов’язані з інформацією — такою мірою, що коли гроші є кровоносною системою виробництва, то інформація є тою базовою засадою — якщо не кровоносною, то, мабуть, нервовою системою самого грошового обігу, який дедалі більше вислизає від дбайливого і всебічного його обліку і громадянського контролю, продукуючи всілякі зловживання і корупцію на додаток до вже наявних. У цьому аспекті можна висловити припущення, що інформаційні мережі матимуть найпродуктивніше суспільне застосування, коли і якщо за їх посередництва людство зможе взяти під свій контроль саме фінансові потоки: це, найімовірніше, й буде той “могильник” капіталізму, на якого значна частина людства давно вже очікує.

Не меншого впливу від становлення інформаційної мережі зазнає і підлеглий клас. Передусім робота з інформацією принципово суперечить природі його традиційної праці, яка здійснювалася технічними знаряддями праці, передбачала фізичне напруження та фізичне виснаження організму, мала груповий характер, що сприяло колективній ідентифікації та згуртуванню, передбачала тісний зв’язок місця роботи та проживання. Класова боротьба і класовий робітничий рух виглядали за цих умов чимось природним і зрозумілим. До того ж робота мала конкретно-ситуативний характер — як дія в конкретному місці на конкретний об’єкт праці чітко визначеними знаряддями, вміння користуватися якими визначало загальний і конкретний рівень робітничої кваліфікації та винагороди.

Тепер же робота втратила характер фізичної діяльності, витрата фізичних сил поступилася місцем психологічно-інтелектуальному виснаженню, а підготовка до праці передбачає чималий обсяг попереднього навчання, супроводжуваного суттєвою ідеологічною індоктринацією. Окрім того, праця набула загального характеру, перетворюючись дедалі більшою мірою на активність зі збереження чи опрацювання інформації, яка до того ж дедалі активніше заступає місце традиційного об'єкта докладання трудових зусиль. По суті, праця поступово починає виглядати як активність в інформаційній мережі, тісно поєднаній з діяльністю у фінансових потоках, невпинно збільшуваних за кількістю, обсягом і могутністю. Спекулятивний фінансовий капіталізм у такий спосіб перетворює на фінансових спекулянтів дедалі більшу частину суспільства, де експлуатація виявляється не стільки як привласнення додаткової вартості, скільки як привласнення додаткового капіталу, в якому вартість уже набула найзручнішого для її привласнення вигляду. В цьому аспекті виробнича діяльність уподібнюється ситуативній співучасті в підтриманні життя капіталу на глобальній світовій шахівниці, де відбувається глобальний рух капіталів усіма околицями земної кулі.

Проте це зовсім не означає, що труд і капітал нарешті злилися в єдиній формі та царині праці; вони все ще принципово і вороже роз'єднані, що особливо помітно в термінальній фазі, в точці привласнення капіталу і в зіставленні з різними частками, що потрапляють у приватні руки й перетворюються на соціальний ресурс в одному випадку розкішного споживання, в іншому — соціального виживання.

Відповідно до цього постає необхідність у новому, відмінному від класичного, визначенні як капіталу, так і праці. У Маркса капітал є такою вартістю, яка у своєму застосуванні породжує нову вартість. Тут важливо наголосити, що в цьому разі робітник, беручи активну участь в народженні нової вартості, є навіть не стільки співучасником, скільки творцем і реалізатором цього процесу, бо вартість є перетвореною, або трансформованою формою його власної праці, її продуктом. Тепер же поява нової вартості остаточно втрачає свій зв'язок із працею і безпосереднім виробничим процесом взагалі; вона постає радше як наслідок деяких мислительних комбінацій і хитромудрих задумів, які до безпосереднього процесу праці не мають жодного стосунку. У такий спосіб капіталіст стає остаточно й безповоротно фінансовим спекулянтом і втягує в цей процес і робітника в якості чи то безневинної жертви, чи то по-своєму корисливого гравця, котрий шукає свій маленький зиск у всевітньому розгулі жадібного привласнення.

Є, втім, ще одна властивість праці і капіталу, яка не дає змоги їм стати чимось єдиним. У своїй сутності капітал є носій всезагального, властивість, наслідок і результат праці як родової сутності людини. В цьому аспекті він є всезагальною формою суспільного багатства, продуктом і виявом самої сутності людини, її здатності до ефективного функціонування. Праця, навпаки, є чимось конкретним, що існує тут і зараз. Залучаючись до інформаційної мережі, праця перестає бути конкретною працею, перетворюючись натомість на абстрактну роботу. Цей процес відбувається вже в надрах організації та інших виробничих структур, які, своєю чергою, є лише моментами

загальної соціальної мережі, а тому змушені підпорядковуватися законам її функціонування. Відповідно до цього інформаційна мережа трансформує мережу виробничо-обмінних структур на свій лад і за своєю подобою. Насамперед інформаційна мережа зближує окремі, іноді розкидані хаотично по всьому світу виробничі точки, перетворюючи їх у цілісний і тісно взаємопов'язаний блок. Завдяки цьому суттєво поліпшуються координація й управління діяльністю їх, що в якійсь перспективі передбачає активне формування не тільки світового ринку, який вже успішно функціонує, а й світової, пов'язаної у своїх частинах економіки, її безпосередньо виробничого сектору, який функціонуватиме за деяким єдиним бізнес-планом і в рамках спільних світових завдань. Поява на додаток до ринків капіталів, робочої сили, ринків збуту і т.д. ще й світового внутрішньо регламентованого промислово-товарного виробництва означає, у певному стосунку, завершення процесу глобалізації: тепер уся планета не лише стає єдиним комунікативним *хутором*, як стверджував Маклюєн, а й єдиним *колгоспом*, у якому окремі національні виробництва можуть існувати лише у вигляді особливих виробничих бригад, як це мало місце у реальних радянських колгоспах. Відповідно до цього можна очікувати формування єдиного міжнародного класу капіталістів, якому протистоятиме єдиний світовий пролетаріат. Марення “ранніх” радянських комуністів про світову пролетарську революцію немов починає в якомусь вигляді опредметнюватися, проте малоімовірно, щоб це відбувалося буквально в тому вигляді, як це уявляв собі Макар Нагульнов — відомий персонаж роману М.Шолохова “Поднятая целина”.

Зрозуміло й очевидно, що такі, нехай поки що радше уявні, трансформації виробництва, обміну, розподілу, праці та споживання необоротно віді́б'ються на перебудові політичної взаємодії — навіть якщо ми при цьому не використовуємо відому радянсько-марксистську формулу про “первинне” і “вторинне”. Але як? Точками або фрагментами цієї реконструкції, найімовірніше, стануть ті ділянки суспільних відносин і діяльності, які найтісніше прилягають до інформаційної взаємодії: політична ідеологія, засоби масової комунікації, демократичний процес (особливо так звана пряма демократія, яка передбачає тісний контакт і безпосередню комунікативну взаємодію влади і народу — найчастіше кандидатів і виборців, інколи у формі мітингів і протестних акцій). Інформаційна мережа частково передбачає і навіть потребує особистої присутності, сценічності і видовищності взаємодії, наявності ігрового моменту. Значущість іміджу як особистісного втілення людини у публічній сфері також спонукає до цього, бо головним ресурсом взаємодії в цьому випадку також є інформаційна мережа, а вона, як уже стверджувалося, є засобом найдосконалішої організації й ефективного функціонування тієї самої інформації. Дедалі більша спектаклеподібність і театралізація політичної взаємодії передбачають також посилення рольового аспекту соціальних відносин, що вимагає наявності розвиненої та психологічно-поведінково пластичної індивідуальності, здатної діяти адекватно у непередбачуваних публічних обставинах. Сучасні канали масових комунікацій уже значною мірою перенасичені інформацією та образами. За таких умов успішним політиком найімовірніше стане той, хто здатен привернути до себе увагу аудиторії й утримати її впродовж належного часу.

“Політик при цьому перетворюється на бігового (іподромного) коня, який у своїй стрімкій жадобі влади весь час має демонструвати свою здатність долати будь-які перешкоди, дружити з ким завгодно, зраджувати будь-кого, аби це було на користь його виборців” [Castells, 2000a: p.112].

Ці нові обставини та чинники суттєво трансформують традиційну політику, законодавство і владу. Рівень політика тепер визначається його здатністю працювати в інформаційному спектрі, змальовувати привабливу перспективу і маніпулювати потребами та мотивами виборців, а також його здатністю не лише успішно функціонувати в уже наявній інформаційній мережі, а й створити свою власну інформаційну мережу, до якої треба залучити якомога більшу частину населення. Окрім того, він має бути здатним взяти під свій контроль уже наявну сукупність інформаційних мереж, підпорядкувати їх своєму впливу і власним проектам. Також він має адекватно вписатися в уже наявну мережу відносно автономних політичних об'єднань, не викликаючи в цій — національній чи світовій — політичній мережі особливого збурення. Адже ця глобальна конструкція, найімовірніше, буде надто хиткою і мало врівноваженою, й тому будь-які незначні чинники викликатимуть у ній зовсім непередбачувані наслідки. Усі ці необоротні трансформації, на думку багатьох закордонних соціологів, зокрема Гідденса [Giddens, 1991: p. 87], потребують особливо уважного ставлення як до традиційних національних територій, що стали у сприйнятті населення простором його існування, так і до культури, що сприймається людьми як уречевлений час їхнього власного життя. Тож вимагається особливо вміла координація всієї сукупності таких різномірних елементів. І хоча повної впевненості в тому, що націодержавні утворення збережуться в системі нових координат, у разі їх відмирання чи владного усунування знадобиться особливо копітка й віртуозна праця. Адже тоді справді йтиметься про різкий і небувалий історичний чи то поворот, чи то навіть переворот.

Джерела

Бейлін М.В. Техніка і технології: сутнісні характеристики / М.В. Бейлін // Практична філософія. — 2008. — № 2 (28). — С. 28–32.

Давыдов А.О. О некоторых социально-политических последствиях становления сетевой структуры общества [Электронный ресурс] / А.О. Давыдов. — Режим доступа : http://www.pseudology.org/state/State_net.htm. (s.a.)

Маклюэн Г.М. Понимание медиа: внешнее расширение человека / Маклюэн Г.М. — М. : Жуковский “Канон-Пресс”, 2003. — 464 с.

Назарчук А.В. Сетевое общество и его философское осмысление / А.В. Назарчук // Вопросы философии. — 2008. — № 7. — С. 61–75.

Фуко М. Наглядати і карати. Народження в'язниці / Фуко М. — К. : Основа, 1998. — 392 с.

Castells M. End of millennium / Castells M. — Malden (MA) : Blackwell, 2000. — 212 p.

Castells M. The power of identity / Castells M. — Malden (MA) : Blackwell, 2004. — 158 p.

Castells M. The rise of the network society / Castells M. — Malden (MA) : Blackwell, 2000. — 119 p.

Collins R. Theoretical sociology / Collins R. — San Diego (CA), 1988. — 216 p.

Giddens A. Modernity and self-identity in the late modern age / Giddens A. — Stanford : University Press, 1991. — 112 p.

Kennet A. A primer in social and sociological theory / Kennet A. — London : Sage, 2011. — 270 p.

Kennet A. Contemporary social and sociological theory / Kennet A. — London : Sage, 2006. — 454 p.

Luhman N. Globalization of world society: how to conceive of modern society / N. Luhman // International review of sociology. — 1997. — № 7. — P. 67–79.

Wallerstein I. World-systems analysis. An introduction / Wallerstein I. — Durham (NC) : University Press, 2004. — 212 p.